

Tahir Talıblı
Əməkdar jurnalist

NOVRUZ ÇƏRŞƏNBƏLƏRİ

2019-cu il Azərbaycan Radiosunda yayımlanan "Bulaq" verilişinin 50 yaşı tamam olur. Bu qədər efir ömrü bəlkə də efir tarixində nadir hadisələrdən biridi, uzun və tarixi bir yol 50 yaş, 50 il. "Bulağın" bu şəkildə, bu yaranmasından iki il əvvəl, folklorçu alim, rəhmətlik Paşa Əfəndiyev "Xalq yaradıcılığı-Bulaq"ı adı altında 15 dəqiqəlik veriliş yayımlayıb, milli musiqiylə müşayiət olunan bayatılar oxunub. Bu uzun illər "Bulaq" verilişi dilimizin inkişafında misilsiz işlər gördü, canlı xalq danışq dilini efirə gətirdi, xalq təfəkkürünə, qaynaqlarından bir sistem yaratdı. Canlı xalq dilinin yazı diliyə qovuşmasına, yaxşı mənada qarışmasına xidmət göstərdi. Həm də böyük bir ədəbi nəslin yetişməsində ayrıca məktəb oldu. Yüzlərcə, minlərcə, etnoqrafik deyimlərimizin, ifadələrimizin çözülməsinə, etno-tərkibinin aşılmasına, hətta elmi işlərə təkan verdi. Demək olar ki, onlarla "Bulaq"çılar nəslə yetişdi, bir-birini əvəzlədi, hər müəllif də öz fərdi üslubuyla bir "Bulaq" üslubu formalaşdırdı. "Bulaq" verilişinin qismən araşdırdığı Çərşənbələrlə bağlı bu qısa xülasəni "Qobustan"ın oxucularına təqdim eləyirik.

İnsan ömründə qış fəslə digər fəsilərə nisbətən problemlidi. Qışın ağırlığı, şaxtalar, qar-qaramat təbii ki, insanın məişətində, yaşayış tərzində müəyyən çətinliklər törədir. (Bunlara geniş izah əlavə etmək

olar). Amma insan daxilən, könülcə yaza, yaşıllığa, təbiətə daha çox bağlı olduğundan, bəlkə də qışın tez və nisbətən yüngül keçməsinə daim arzulayır, günləri sayır. Bu ağır vaxt (təqribən 3 aylıq bir dövr) müəyyən bölümlərlə bölgülənir. Qışın ilk dövrü **böyük çilə** adlanır, qırx gün ömrü olur. Bu qırx günü addamaq, keçmək özü də, həm rəmzi mənə daşıyır, həm də ağırlığın böyük hissəsi keçilmiş olur. Elə çilə sözü də ağırlıq mənasındadır. Bəzi bölgələrdə "çilə çıxarmaq" kimi ayın də keçirilir. Bu da ağırlığı dəf eləmədi. Sonra **kiçik çilə** gəlir. Bu, 20 günlük vaxtdır. Təqribən fevralın 20-də başa çatır. Vaxt baxımdan kiçikdi, azdır, ancaq qışın ağırlığının çoxu bu vaxta düşür. Bu vaxtlar insan daha çox yornuqlayır, zəifləyir, mal-qaranın azuqəsi azalır, çətinlik çoxalır. Odu ki, kiçik çilənin çıxmasını da insan günbəgün izləyir.

Kiçik çillənin demək olar ki, tən ortalarında Xızır-İlyaz deyilən bir törən də mövcuddu ki, əskidən nənələrimiz, babalarımız bu mərasimə böyük önəm veriblər. Bu törənin ən əsas atributu qovutdu, qovrulmuş buğdanın unu. Xızır Nəbi də deyilən bu mərasim gecəsi qabda narın ələnməmiş qovut qoyulur yanında su və şam yandırılır. Xəzər İlyaz dəvət olunur. Əslində yazın gəlməsi arzulandır.

...Kiçik çilədən sonra **boz ay** başlayır. Boz ay təqribən 30 günlük vaxtdır. Artıq vaxtın üzünü yazadı. Yaz isə novruzla başlayan bir vaxtdır, tarixdir. Təbii ki, insan özünü yaza çıxarmalı, dünyanın, təbiətin təzələndiyi bir vaxta yetirə bilməlidir. Bu təzə vaxta çatmaq, həm də bir murazdır. Təbii ki, boz ayın da çətinlikləri, ağırlıqları olur. Odur ki, bu ağırlıqları, çətinlikləri dəf eləyə bilmək üçün 30 günlük vaxt özü də hissələrə bölünür. Bu hissələr çərşənbələrlə sıralanır. Çərşənbələr özü də sınaqlı günlərdir... Həm fiziki, həm təbiət hadisələri baxımından, həm də mifoloji yöndən. Hər çərşənbəni adlandıqca insan özünü yaza daha çox yaxınlaşmış sayılır.

Bu gün Azərbaycan folklorunda **çərşənbələrin** sırası belə verilir (**su, od, torpaq, yel**). Bir çox mətbuat səhifələrində, Teleradio verilişlərində bu istənilən şəkildə qarışdırılır, təhrifə yol verilir. Bu sıralanma dinimizin baş kitabı Qur'anda da öz əksini tapıb. Bu sıralanmaya klassik ədəbiyyatımızda sıxı-sıxı rast gəlinir. Aşiq Ələsgərdə də "**Abi atəş, xaki, bad**" deyin bu sıralamanı düzgünləyir. →

Bu dördlük hər şeydən əvvəl dünyanın yaranma formularısını ifadə edir... yəni, dünya bu dörd ünsür üçtə bərqərdi. Bu ünsürlərdən biri yoxsa, həyat yoxdu. İndi digər uzaq planetlərdə bu dörd ünsür axtarılmadadı.

Çərşənbələrə gəldikdə isə əvvəl **suya istilik gəlir**, böyük deryalar, dənizlər dibindən isinir. El obada adamları çox gözəl müşahidə eləyib: görürsən ki, hava soyuqdu, ala-tala qar da görünür, çayın üzünü buz bağlayıb. Ama buzun üstündən buğ qalxır. Belədə deyillər ki, sulara ixtiyar verildi. Təbiətdə ilk oyanan məhz sudu, deryalardı, dənizlərdi...

...Növbədə oyanış torpağındı, bir çərşənbə sonra da torpaqda oyanma hiss olunur. Torpaq qızır. Artıq az vaxtdan sonra əkinə, səpinə başlamaq olur. Qədim türklər torpağın bu halına isitip deyərdilər. Torpaq ki, isindi, köç, yaylaq mövsümü də başlardı. Ruslarda çölü ifadə eləyən "step" sözü, "isitip"dən yaranan sözdü.

Ən sonda yerə nəfəs verilir; hava tam isinməyə başlayır, bu hal yel çərşənbəsi ilə müşayiət olunur. Bu o deyən sözdü ki, daha əkin, səpin işini tam aparmaq olar, torpağa nə atılsa bitəcək. Bizim folklorumuzda, mifolojimizdə bu sıralanma dünyanın yaranış ünsürüdü.

Əslində isə çərşənbələrin sıralanması eldə, obada ayrı-ayrı adlarıladı. İlk çərşənbəyə **yalançı çərşənbə** deyilir, bəzi bölgələrdə bu çərşənbəyə **əzəl çərşənbə** də deyilir. Dördüncü çərşənbə ilin-ayın axır çərşənbəsi adlanır.

Bu günlər həm də olduqca sınaqlı günlərdir. Bizim mifoloji düşüncəmizə görə ilin-günün axır çərşənbə gecəsində bir anlığa axar sular dayanır, atlar kişnək vurur. Kim bu hadisəni görsə bütün arzuları gerçəkləşər, - deyillər.

Beləliklə, günbəgün, anbaan üzünü Novruzumuza, yazımıza qovuşmaqdayıq. Elə bu sözün ucunna tutub ucuzluğa yox, dərinliyə getmək istəsək deməliyik ki, bu bayram türk təqvimində ən böyük bir şöləndi, geniş miqyasda keçirilən müxtəlif rituellardan ibarət bir bayramdı. Elə çox vaxt dilimizdə "Bayram" kimi də işlənib. Elə indii də çox bölgələrdə Novruz əvəzinə Bayram deyilir.

Müxtəlif ədəbi məntələrdə də Novruz əvəzinə Bayram sözü işlənib. "Bayram yeli çardaxları yıxanda" (M.Şəhriyar), "Bayram oldu heç bilmirəm neyniyim" (M.P.Vaqif). Daha çox misallar söyləmək, bənzəyişlər gətirmək olar. Təbii ki, Novruz vaxtın təzələndiyidi. Bu da o deməkdə ki, dünyanın təzə bir üzüdü. Təzə

görünənnəri, görünəcəkləridi. İçimizin, çölümüzün, düşüncələrimizin təzə qatları bu təzə vaxtnan açılırdı, həm də...

Vaxt həm də tələbdə. Özümüzün özümü tələbi. Qalxışdığımızı, çatmaq istədiklərimizi. Vaxt həm də köklənməkdə, vaxtında köklənməkdə vaxt. Yaz bu köklənməyə çağırırdı.

Mifolojimizdən gəlmə bir ritualizm mövcuddu. Kosa-kosa oyunu. Bu daha çox səhnələşdirilmiş bir xalq oyunudu, törəndi. Ümumilikdə müqəddəs heyvanlara mifoloji düşüncəmizdə böyük yer verilir, inam gətirilir. Qurd bir onqon olaraq türk qövləri üçün bir mərdlik simvoludu. Əski inanclara görə günəş özü qurdun övladıdı. Qurd yaranış başlanğıcı kimi türk düşüncəsində mövcuddu. "Əzvay qurd əniyi erkəyində bir köküm var" (D.O.)

Keçi yazın obrazıdı, südü dirilik suyunu, yunu, tükü yazın ilk cürcətilərini ifadə eləyir. Kosa qışın obrazıdı. Keçi Kosanı vurub öldürür. Məzhəkəçi keçəl kosaın bu vəziyyətini lağa qoyub üstündə oxuyur:

Arşın uzun, bez qısa
Kəfənsiz öldü kosa.